

ՄԱՐՏ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Հնչակ» թերթը գաղտնի մը համաժողովին մը անհատական սեփականութիւնը նկատուելով կուսակցութեանս պաշտօնական թերթը կը հրատա-
րակուի ՄԱՐՏ անունով:

ՀԱՍՅԷ

L. FRANK,
309, LADBROKE GROVE,
(ENGLAND). LONDON, W.

ՎՏԱՆԳԱՒՈՐ ԽԱՂԵՐ

Կ. Պոլսոյ օրաթերթերը փետրուարի մէջ հետեւեալ տեղեկութիւնները հաղորդեցին.

«Խառն ժողովը փետրուար 20 (մարտ 5)ին գումար-
ուեցաւ Ղալաթիոյ խորհրդարանը նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր, եւ ատենապետութեամբ Յարութիւն փաշա Տառնանի:

«Կրօնական ժողովին ներկայ էին Յովհաննէսեան Գրիգորիս եւ Մանկունի վարչապետները, երկու վարդապետ, երկու քահանայ: Իսկ Բաղաբական ժողովին Ասլանեան Ստեփան փաշա, Նորատունկեան Գաբրիէլ, Չայեան Խլիսա, Խըաբրեան Գրիգոր, Եւստոֆեան Տիգ-
րան, Գաբրիէլեան Գրիգոր, Սեթեան Միհրան, Ասա-
եան Մկրտիչ, Տէմիրճիպաշեան Սեպուհ, Ներսէսեան Տիգրան Էֆէնտինները:

«Օրակարգի միակ խնդիրն էր Սիւրի կաթողիկոսական խնդիրը. երկար խորհրդակցութենէ ետքը, Գաբրիէլ Էֆ. Նորատունկեան առաջարկեց Սիւրի կաթողիկոսական նոր ընտրութեան համար հարկ եղած միջոցները ձեռք առնել. ժողովը հետեւեալ բանաձեւը ընդունեց. «Եկեղեցական հնաւանդ սովորութիւնները պահպանելով հանդերձ, նոր ընտրութեան համար յարուցի պատուիրակ մը կարգել»: Հինգ ժամուան վիճաբանութենէ յետոյ Նորատունկեան Էֆէնտին առաջարկը կ'ընդունուի Բաղաբական ժողովին ներկայ գտնուող ատենադպիւր անդամներուն միաձայնու-
թեամբը եւ Կրօնական ժողովին վեց անդամներէն չորսին նպատաւոր քուէովը: Իսկ երկու կաթողիկոսները հակա-
ռակ կը քուէարկեն:»

Կ. Պոլսոյ խիստ զբաղմունքով հաւանութեամբ հը-
րատարակուած այս տեղեկութիւնները կրնան պաշտօնա-
կան սեպուիլ, ստախ անոնց վրայ հիմնուելով խօսիլ:

Խառն ժողովին նիստը ինքնին ապօրինաւոր է, որով-
հետեւ Կրօնական ժողովին տառնըջորս անգամներէն ուժը
բացակայ գտնուած են ու վեցը ներկայ, մինչ օրինաւորու-
թիւնը այդ թիւերուն կարգին յեղաշրջումին մէջ կը կայա-
նայ: Եւ այդ վեց եկեղեցականէն ալ եպիսկոպոսները բո-
լորակաւ կը հանդիսանան: Խառն ժողովը եթէ իրաւա-
սութիւն իսկ ունեցած ըլլայ Կիլիկիոյ կաթողիկոսական
ընտրութիւնը վաւերացնելու կամ բեկանելու, փետրուար
20 (մարտ 5) ուրբաթ օրուան նիստը ապօրինաւոր է,
հետեւաբար եւ արդիւն ալ չեղեալ:

Սակայն այս կէտին վրայ պիտի չի ծանրանանք. եթէ
նայն իսկ Խառն ժողովին քառնըջով անգամներն ալ մէկ-
տեղ եկած ըլլային եւ միաձայն վճռէին Կիլիկիոյ կաթո-
ղիկոսական ընտրութեան բեկանումը, իրենց վճիռը դար-
ձեալ ապօրինաւոր էր: Ընտրութեան վաւերացումը Ազգա-
լին ժողովին կը պատկանի, հետեւաբար եւ բեկանումն

ալ: Երբ 1895ին Ալեքսանդր Գրիգորիս եպիսկոպոս Կի-
լիկիոյ կաթողիկոս ընտրուեցաւ՝ Պատրիարքարանի ներ-
կայացուցիչ Յովհաննէսեան Գրիգորիս եպիսկոպոսին նա-
խադասութեան տակ գումարուած Կիլիկիոյ թեմական
ընդհանուր ժողովէն, Կ. Պոլսոյ ազգային կեդրոնական
վաւերացումին համար Ազգային ժողովին գումարումը պա-
հանջեց Դանէն. Պոլսոյ գործերը հետզհետէ խառնակուե-
լով Ազգային ժողովին գումարումը յետաձգուեցաւ: Յե-
տաձգումը չի' նշանակեր իրաւունքի ջնջում:

Դուրսը կը պահանջէ ընտրութեան բեկանումը. յա-
տակութիւն մը որ կառավարութեան իրաւունքներուն
սահմանէն դուրս է: Եթէ ընտրութիւնը ապօրինաւոր ըլ-
լար եւ Դուրսը ընտրեալին վաւերացումը փափաքէր, դար-
ձեալ անընդունելի էր իր պահանջումը: Վաւերացում
կամ բեկանում Ազգային ժողովին գործն է. իսկ ֆէրմանը
տալը կամ չի տալը սուլթանին զիտնալու բանն է: Կա-
ռավարական քառնըջոյքը սակայն օրէնքի տեղ չի կրնար
պնդիլ: Սուլթանը 1896ին Նուրեան եւ ընկերութիւն
Պատրիարքարանին զերգային մարմին նշանակեց, ու Բար-
թողիմոս եպիսկոպոսն ալ տեղապահ. եւ սակայն ազգը
չընդունեց զանոնք: Սուլթանը կրնար նաեւ Ալեքսան-
դրեան ընտրութիւնը անվաւեր հռչակել. արեւնաշագախ ձեռ-
քէն բռնողը: Սուլթանը եթէ կոտորածներու համար շատ
բարակը չի փնտռեր, բայց օրինական ձեւակերպութիւն
ներու մէջ բռնադատել է, երբ զիտէ թէ մեր տունը կրնայ
մեր ձեռքովը բանդել: Ծառնոց է բուսեր է որ' Անտառ
կացին է մտեր' կոթը իրմէն է: Կատարելապէս օրինաւոր
է Կիլիկիոյ կաթողիկոսին ընտրութիւնը, ձեւակերպու-
թիւններու մէջ անգամ թերութիւն չի կայ. ուրեմն ինչ
ըսել բեկանելու համար: Ու Դուրսը Ալեքսանդր եպիսկո-
պոսին անձին պէ՛տք ալ ո' եւ է լուրջ դիտողութիւն չի կրնար
ներկայացնել. Կիլիկիոյ կաթողիկոսը եւ ոչ իսկ խրիմա-
նի, Խզմիրեանի, Դիշմանեանի պէս անիրաւ աքորեալ
մըն է. Կ. Պոլսոյ մէջ ազատօրէն կը բնակի, եւ նահանգ-
ներու մէջ իր անցեալ պաշտօնավարութիւնը Դրան ան-
հաճոյ միջադէպներու առիթ չէ ընծայած: Բայց զմեզ
դարձր — կառավարութեան համար — Ալեքսանդր Գրի-
գորիս եպիսկոպոս ազգաւորի համար կը վայելէ, այսինքն
թէ հայ ժողովուրդին իրաւունքները կը պաշտպանէ. ահա
իր «արատաւորեալ համարը»:

Ալեքսանդր Գրիգորիս եպիսկոպոսին ընտրութիւնը
բեկանելու համար սուլթանին կողմէ որքան որ ալ ծանր
ճնշում գործադրուէր բայց եւ այնպէս պատրիարքին առ-
ջեւ փրկութեան ապաստանարանին դուրս բաց կը մնար.
Օրէնքը:

— Վաւերացում կամ բեկանում Ազգային ժողովին
միայն կրնայ քուէարկուիլ, ահա՛ պատրիարքին պատառ-
խանը: Ու եթէ կառավարութիւնը չի թոյլատրեր երես-
փոխանութեան գումարումը, ան առեւ կը յետաձգուէր
նաեւ ինդիկն լուծումը. եւ ինչպէս առաջարկած էր Յով-
հաննէսեան Գրիգորիս եպիսկոպոս, Կիլիկիոյ թափուր վի-
ճակներուն առաջնորդական տեղապահներ նշանակել տա-
լով կարելի էր սպասել լաւագոյն օրերու որոնք պիտի չու-
շանան անշուշտ: Օրմանեան Մաղաբիս պատրիարք սա-
կայն պարզ գործիք մը դարձաւ Դրան սպասարկող պաշ-
տօնեաններու: Ասոնք իրենց կարճամտութեանը մէջ կը
կարծեն թէ 1895 մայիս 10ը ա'լ հնաւանդ առաւօպել մըն
է որ չի կրնար կրկնուիլ:

Մեր սահմանադրական կազմակերպութեամբ եկեղե-
ցականները աշխարհականներուն պատուարն են իւրաւու-
թեան գէժ, քաղաքական, յարաբերութիւններու մէջ: Ամէն

անգամ որ աշխարհականը նեղը մանէ հանրային գործի
մը համար, «աս կրօնական գործ է» ըսելով կը նետէ եւ
կեղեցականին ուսը, որ սիրով կը առնի ծանր բեռը. եւ
ասոր համար է որ հակառակ ամէն յուզումներու եկեղե-
ցականութիւնը եւ աշխարհականութիւնը իրարու խառնուած
կը մնան: Խառնական թիւրքիոյ մէջ եկեղեցականներն են
որ պաշտօնապէս կարող են կրօնքի անունով խօսիլ. իս-
լամը չի կրնար ըմբռնել թէ մարդ մը կրնայ առանց վեղա-
րի եւ մօրուքի եկեղեցիի կողմէ խօսիլ: Էֆէնտիններն ու
փաշաները եթէ քիչ մը աւելի խելացի ըլլային իրենք պի-
տի մոնէին պատրիարքին քղանցքներուն տակ: Բայց եթէ
խելացի ըլլային, Պատրիարքարանին գոնէն ներս չէին
մտնիր: Եւ սակայն առանկ պարագաներու մէջ խելացի
ըլլալու համար նախ պէտք է ճշմարտապէս ազգասէր ըլլալ:

* * *

Կ. Պոլսէն եւրոպական թերթերու հեռագիր մը կը
ծանուցանէ թէ Օրմանեան պատրիարք Հայաստանի վի-
ճակին նկատմամբ խիստ բողոքաւոր մըն է տուեր սուլ-
թանին, ու այդ պաշտօնագրին ոճին ծանուցութիւնը յա-
զիչ տպաւորութիւն առաջ բերած է պալատը ուր կը կար-
ծուի թէ Հայոց պատրիարքին ետին ուսական գահիճը
կեցած է:

Այս լուրը կրնայ կա'մ ամբողջովին կամ մասամբ
ճիշդ ըլլալ: Օրմանեան պատրիարք իր պաշտօնավարու-
թեան օրերէն ի վեր քանի մը անգամ խնդրադրներ, զի-
տողութիւններ, բողոքադրներ տուաւ սուլթանին որ հա-
ճութեամբ կ'ընդունի այդ ամենքը: Խորամանկ սուլթանը
կ'ըմբռնէ թէ Օրմանեան պատրիարք այդպիսի բողոքադրե-
րով չի կրնար կացութիւնը փոխել, բայց ժողովուրդին վստա-
հութիւնը կարող է դրաւել. անհրաժեշտ պայման հան-
դիստ պաշտօնավարութեան: Օրմանեան պատրիարք խօս-
քով թիւրքին կը հակառակի, գործով անոր ծառայութիւն
կը մատուցանէ: Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան խնդիրն մէջ
Օրմանեան պատրիարք դրականապէս սուլթանին կամքը
կատարեց զոհելով ազգին իրաւունքները, օրէնքը, Եկե-
ղեցին: Այս ամենը շատ ծանր է. ազգին մարտդական
մը պէտք է, «ազգու բողոքադրի» ձեւին տակ, կամ լու-
րին մէջ:

Մեր «Ճշմարիտ սպանալիքը» յօդուածով բացատ-
րեցինք թէ ինչ պէտք է սպասել պատրիարքէն. ո'չ թէ
բողոք, այլ բողոքարկու հրամարական: Այն օրը որ
պատրիարքը հրամարակիրը Երւստը խրկելով ինքն ալ
շունչը Արմաշ կ'առնէ, ան առեւ կը հաւատանք իր ան-
կեղծութեանը. մանաւանդ եթէ Կիլիկիոյ կաթողիկոսու-
թեան վաճառումէն առաջ այդ կտրուկ քաղաքականու-
թեան հետեւած ըլլար:

Պատրիարքին նպատաւոր հեռագրին երկրորդ մասը
ուշագրաւ է հայ ազգին համար. պատրիարքին ետեւը
ուսական գահիճը կ'երեւի: Այս լուրը այնքան ստույգ
կրնայ ըլլալ որքան անստույգ: Հաւանական կը թուի թէ
Ռուսիա թիւրքիոյ քրիստոնեաներուն պաշտպանութեան
գաւառ վերստանան, Գերմանիոյ բաց ասպարէզ չձգելու
համար: Բայց առայժմ խելքի աւելի մօտ է ենթադրել թէ
Երկրիս իշխանին Կրեմլի կառավարչութիւնը զիւրացնե-
լու համար Պ. Մուրադիէֆ ո' եւ է միջոց շարժամարճէ:
Յունաստանէն թիւրքիոյ վճարուելիք գումարէն Ռուսիա
կը պահանջէր իր պատերազմական տուգանքին կարեւոր
թերհաշիւ մը, բայց այդ պահանջումը սիրայօժար զոհեց
որպէս զի սուլթանը աւելի զիւրաւէտ տրամադրէր գէշի
Երկրիս իշխանին ընտրելութիւնը: Հայկական խնդիրն
ալ կը բանայ ու կը փակէ իր շահերուն համաձայն: Բայց
մենք մեր գործը տեսնենք. ինչքան խաբուեցանք՝ ձեռք
կուտայ: «Էջը որ էշ է ինկած փոսը մէջ մըն ալ չիցնար»:

Եթէ Ռուսիա հայկական խնդիրը կ'ուզէ լրջաբար ձեռք առնել, ինչ հարկ չ'այոց պատրիարքը մշտեալու միթէ Կ. Պոլս ռուսական դեսպան չի կա՞յ:

* *

Օրէ օր աւելի անխուսափելի կը դառնայ Օրմանեան պատրիարքին բողոքական հրաժարականին հարկը: Հայ ազգին եւ սուլթանին միջեւ միջնորդի պէտք չի կայ: Պատրիարքական թափուր աթոռ մը, կազմալուծեալ ժողովներ միշտ աւելի նպաստաւոր եղած են մեր դործերուն: Սուլթանը ամէն ատեն փափաքած է հայոց Պատրիարքաւորանը կանոնաւոր կազմակերպութեան մէջ տեսնել. կա՞մ պատրիարքը իրեն գործիք կ'ընէ խաբէութիւններուն մէջ, կա՞մ կը ջանայ պատասխանատուութիւնը պատրիարքին վերջը բեռնաւորել: Այսօրմ Օրմանեան պատրիարք եւ իր ժողովականները պարզապէս սուլթանին սպասարկուններն են, առանց ո՛ր եւ է ծառայութեան ազգին, չարիքէ դատ: Օրմանեան պատրիարք զառիմայրին վրայ է. ոչ թէ «տեղի տայ» պիտի, այլ «տեղը տայ» պիտի: Իր բոլոր ճարտարութեամբը ատեն մը եւս կրնայ խաղցնել հայ ազգը. ետքէն:

Խաբուսիկ հանդատութեան մէջ թող չխայտան, «հայ ազգը կ'արծենք» ըսելով. Աշըգեան, Մազսուտ ալ այդ միամիտ յաւակնութեամբ տնքեցան. բայց «ամէն բանի վերջը մտածէ ու անանկ գործէ» խորհուրդը որքան որ ալ հին է բայց եւ այնպէս դէշ չէ երբեմն երբեմն յիշել: Օր մը կուգայ, եւ դուք շատ չուշանայ, որ Օրմանեան պատրիարք, Տատեան փաշա, Նորատուրկեան Էֆէնտի երկու ձեռքերն զլինուան զարնեն — եթէ դանն զայն:

ՄԵՐՍԻՆԻ ԴԵՊԵՐԸ

«Մարտ»ի 8րդ եւ 9րդ թիւերուն մէջ ընդարձակօրէն խօսեցանք Զէյթունի եւ Մէրսինի ձեռքալալութիւններու մասին, որոնց համար Հնչակեան Կուսակցութիւնը օրինական դիմումներ Ըրաւ Կ. Պոլսոյ վեց դեսպաններուն: Նենդութեամբ Մարաշ տարուած ու բանտարկուած չորս Զէյթունցիները ազատ արձակուելով վերադարձած են հայրենիք: Դժբաղդաբար Մէրսինի ձեռքալալները ո՛չ միայն շարձակուեցան այլեւ Աղբիւնուպոլիս փոխադրուեցան, հոն դատուելու համար:

Այս տեղափոխութիւնը Պ. Պրաձձօֆօլիի պատճառաւ է: Լոյսի գործակալը ամբաստանուած էր թէ միջնորդի պաշտօն կատարած է Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնին եւ Մէրսինի հայերուն միջեւ: Պ. Պրաձձօֆօլիի պատասխանը եղաւ թէ ինք վաճառականներու յանձնած է անոնց անունին իր հասցէին եկած նամակներ, պարուհաւութեան մասին առանց ո՛ր եւ է տեղեկութեան: Մէրսինի թիւրք իշխանութիւնը խայտառակաբար բողոքն արտաբայած էր աստիճանի հպատակը, որ վերադառնալով հատուցում ուզեց: Աւստրիական կառավարութեան պաշտօնակալին վրայ թիւրք իշխանութիւնը հանդիսաւորապէս աստրիական զբօշակին յարգանք մատուց, նոյնպէս Պ. Պրաձձօֆօլի: Օրինական ձեռակերպութիւններու խնդրին կարգադրութեան յետոյ աստրիական կառավարութիւնը Կ. Պոլսէն յատկապէս խրկուած պաշտօնատարի մը միջոցաւ Մէրսին քննեց խնդրին հանդամանքները եւ Պ. Պրաձձօֆօլին զատուտանի ենթարկելու պէտքը զգաց, աստղեան հիւպատոսական դատարան ունեցող քաղաքի մը մէջ: Աղբիւնուպոլիսը յարմարագոյնը նկատուելով Պ. Պրաձձօֆօլին հոն պիտի դատուի, այս պատճառաւ հայ բանտարկեալներն ալ Աղբիւնուպոլիս կը տարուին:

Հաճի է յիշեցնել թէ Հայոց դատատանը պարզ ձեռակերպութիւն մըն է, ինչպէս թիւրքից մէջ ամէն քաղաքական դատատան, որ կը վերջանայ Դրան նկատուաներուն համեմատ: Մենք պարտաւոր ենք ազգովին պաշտպանել Մէրսինի ձեռքալալները որոնք սկզբունք մը կը ներկայացնեն, — հայ ժողովրդին ինքնապաշտպանութեան իրաւունքը: Որքան ատեն որ թիւրքից մէջ եւրոպական երաշխաւորութեամբ բարեկարգութիւններ չեն հաստատուած, որով եւ խաժանը թիւրք իշխանութեանն առաջնորդ:

Գուած կը ջարդէ բրիտանեաները, մեր անբռնաբարելի իրաւունքն է ինքզինքնիս պաշտպանելու միջոցները տնօրինել: Օրմանեան պատրիարք մինչեւ հիմա ձայն ձուն չհանեց. կը սպասենք տեսնել թէ ազգին իրաւունքներուն պաշտօնական ներկայացուցիչը պիտի հանդիսանայ թէ ոչ: Յոյս տածելը դժուար է:

ՆԱՃԱՏԱԿ ՄԸ

Ամբողջ հայութեան պաշտելի Համբարձում Պոյաճեան (Մուրաա), որուն կրած զարհուրելի տանջանքները հանրածանօթ են, Մուշէն Պոլիս բերուած բանտարկուած էր: Հիմա ուրիշ երեք ընկերով Գարպ Թարապլուս խրկուել է:

1890էն ի վեր քանի մը անգամ ընդհանուր մոռացում հրատարակուեցաւ, յեղափոխական շարժումին մասնակցողները ազատ արձակուեցան, բայց այդ ճշմարտապէս զիջողները երկուստարը յաւատարմական դատաւարական է:

Օրմանեան պատրիարք չուզեց թէ չլրցաւ բազմաշարժար մարտիրոսին ազատութիւնը ձեռք բերել: Պատասխան մը պէտք է ազգին: Պոյաճեանի խնդիրը անձի մը խնդիր չէ, ամբողջ հայութեան խնդիրն է. ամբողջ հայութիւնը անոր ազատութիւնը կը պահանջէ:

ԻՆՉ ԿՐՆԱՆՔ ԸՆԵԼ

Ինչ կրնանք ընել, — ահա մեր պատասխանը այն դանդաղաներուն որոնք ամէն կողմէ մեզի կը հասնին ընդդէմ Եւրոպա տաղաքուող հայերէն թերթերէ ամանց շատախօս, յիմարարան, անապարծ հրատարակութիւններուն:

Ահա կը տեսնեն ապուշական ծրագիր մը ազադայ ապստամբութեան մը համար. ինչ ընէ մարդը՝ կրնայ հանդարտ խղճով իր ազգը զրկել իր մեծ գիւտէն. միայն թէ հեռատես խոհեմութեամբ կը զգուշանայ ո՛ր եւ է նահանգի անուն առլ. խորամանկ քաղաքագիտութեամբ քանի մը կէտ միայն կը գնէ. նրբամիտ հայը կը հասկնայ թէ ինք, ապստամբութեան ծրագրին տէր եւ հեղինակը, ինչ ընել կ'ուզէ: Թիւրքը էշ է, ինչ պիտի հասկնայ: Ու յետոյ, թիւրքերը հայերէն ալ չեն գիտեր:

Ուրիշ մը կ'ըլլէ կիմացնէ թէ հիմա ձմեռ է, ֆէրայիները հանդիստ կ'ընեն, բայց դարունը եկածին պէս նորէն դարձի պիտի սկսին: Այս խեղաքիները անշուշտ ասպետական զգացումներու հակառակ կը նկատեն թիւրքը կամ քիւրտը յանկարծակի բերելը. անոնց ազգաբարութիւն մը պարտաւորիչ է. ժամանակ ունենալու են սպառազինուելու եւ պայքարատուելու:

Ինչ անուն կուտանք մարդու մը որ երթայ թիւրք իշխանութեան իմացնէ թէ այս ինչ քաղաքին մէջ յեղափոխական մասնաճիւղ կայ: Եւ սակայն ահա «յեղափոխութեան պաշտօնական բերան» հոսկուող թերթ մը «պաշտօնապէս» կը յայտարարէ թէ այս ինչ վաճառաշահ քաղաքին մէջ իրենք «Կենտրոնական Կոմիտէ» ունին: Այս տեղական իշխանութեան կը մնայ փնտառութիւնը, խուսափել իշխանութեան կը մնայ փնտառութիւնը, ինչպէս թիւրք իշխանութեան կը մնայ փնտառութիւնը. «Կենտրոնական Կոմիտէ» կը կոչուի շատ անգամ կազմուած է մէկ կամ երկու հոգիէ որոնք ընդհանրապէս անյայտ կը մնան, կամ յարուար աթիլ մը երկրէն դուրս կ'ըլլեն — տեղական իշխանութիւնը աթիլը շատ յարուար կը սեպէ ունեւորները ձեռքալալելու, բանտարկելու, եւ մեծագին փրկանք պահանջելու:

Ինչ կրնանք ընել, հիւանդութիւնը բնութեան մէջ է. քննեցէք այդ յիմարութիւններու — կամ ոճրագործութիւններու — շարժաթիւնները եւ կը տեսնէք թէ հիւանդութիւնը զրկել անբումկի է:

Անցեալէն եթէ օրինակ մը առաջ բերենք գնդապետողները աւելի զիւրութեամբ կ'ըմբռնեն շատախօս անապարծութեան շարժաթիւնը:

Քանի մը քաղի առաջ մեր նախորդ Կեդրոնը հեռու ետ առնելով կը սկսէր կարմիր թիւ մը.

«Գործը կատարուեցաւ: Այսօր Զէյթունն ապրում տար է, Զօր-Մարգուան ապրում տար է, Եղեբեան ա-

պրում տար է, Հաճըն, Մարաշ՝ շարժման մէջ, եւ շուտով «ապրում տար կը լինին ամբողջ Կիլիկիան եւ ուրիշ վայրեր»:

Զէյթուն շարժումի մէջ էր, ապա ստոյգ է, թէ եւ այդ ստոյգը զրոգներէն առանց ո՛ր եւ է աջակցութեան, բացի խաբէբայութենէ: Միւս նշանակուած վայրերը կատարեալ հանդարտութիւն կը տրէր. ո՛չ որ պատրաստութիւն տեսած էր, ո՛չ մէկուն մտքէն կանցնէր զենքի գիմում ընել. խեղճ Եղեբեան ինչպէս այդ ցանկին մէջ կը մտնէր. ու եթէ աշխարհիս մէջ կար մէկը, միայն մէկը որ այս հրատարակութեան սուտ ըլլալը գիտէր, այն ալ առանց հեղինակն էր: Ո՞ր հայուն մտքէն կրնար անցնել թէ մարդ մը կարող է ասանկ սուտ մը մտաբերել, զայն հրատարակել. ո՛չ ապաքէն թիւրք կառավարութիւնը պիտի փութար ամենաձանր միջոցներու զիմել այս հրատարակութեան ընթերցումէն յետոյ. ու եթէ սուտ ըլլային այս զեկուցումները, ինչ պիտի ըլլար խեղճ ժողովրդին վիճակը: Զէ', ասանկ սուտ զտոբող ճիւղ մը չի կրնար ստեղծուած ըլլալ. ուրեմն բառ առ բառ ճիշդ է:

Ոճրագործներուն նպատակը այս էր, անանկ սուտ մը զտոբել, անանկ վիթխարի խաբէբայութիւն մը հնարել որ չհաւատաւր անկարելի ըլլայ: Արդիւնքը դիտենք. հազարներով ոսկիներու դանձում եւ վայելում. անգին, անպաշտպան ժողովրդի մը արհւինը գինը:

Դատաւորը հայ ժողովուրդը ինք պէտք է ըլլայ, իր գործը ինք պէտք է տեսնէ: Ամէն անգամ որ անհատական կամ կուսակցական թմբկահարութիւն մը լուսի, թմբկահարը խաբէբայ մըն է: Լրջօրէն գործ տեսնողը չի խօսի գործին վրայ: Խաբէբայները շատախօսութեամբ ինքզինքնին զօրեղ ցոյց տալով հանրային միամտութենէն օգտուել կ'ուզեն:

Ինչ կրնանք ընել, Հնչակեան Կուսակցութիւնը իր մասին բրաւ ինչ որ կրնար. արիւնքաբու ճիւղները առայժմ բարոյապէս դատապարտուեցան, ու ալ ոճրագործելու անկարողութեան մէջ կը գտնուին. մեր իշխանութիւնը, ուրիշ մարմիններու չի հասնիր:

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Ա.

Օգոստոսի սկիզբները 1896ին Լոնտոն կը գումարուէր ազգային ազատութեան համար կուսող յառաջագահ զանգին անդրանիկ երեսփոխանութիւնը: Հնչակեան իւրաքանչիւր ընկեր ժողովին սեղանին վրայ վրաւ իր փորձառութեան յիշատակալիւրը, որոնց ամէնուն հաւաքական կերակացութիւնն էր՝ ընդլայնելով յեղափոխական կուսակցութեան շրջանակը Կեդրոն մը ստեղծել ազգային պաշտպանութեան:

Առաւ մըն ալ լուսեցաւ ահեղ դուռ մը. Պոլիս Հայերը կը ջարդուէին, Եւրոպայի բարեհաջակա՛մ չէզոքութեան հովանաւորութեամբը: Հնչակեան ժողովին իւրաքանչիւր անգամը անձնական ինչ նկատում ու համոզում ալ ունենար օգոստոս 14/26ի պատահարին աթիլ, աւանդը սակայն համաժողով գտնուեցան պարտականութեան մը ըմբռնումին մէջ, — հանրային ապականութեան արդիւնքները: Այդ ճգնաժամին Հնչակեան Կուսակցութիւնը աշխատեցաւ պարտիկ Գաշնակցական Կուսակցութեան սխալը, քօղարկել փառութիւնները, եւ միայն որոնքու տարաբնույթին աշխատել: Հաշտեցարդութիւնը կրնար ապագային վերապահուիլ:

Հայ ազգը գէթ կը տեսնէր թշնամին, թիւրքից իւր յամուքները միարան, առաջնորդ ունենալով պետ մը որուն հրամանին տակ կը գտնուի կայսրութեան ամբողջ գործութիւնը, հայութեան ջնջումին գործածելու արտաւորութեամբ: Ուրեմն՝ կեդրոնացեալ բանակին դէմ կեդրոնացեալ բանակ:

Դադափարի մը շուրջը բաւրել հայութեան բոլոր ուժերը, այս եղաւ Հնչակեան Բնդհանուր ժողովին ծրագիրը որուն յաջողութեան պայմաններէն մէկն էր համարաշխարհ գործունէութեան սկզբնաւորութիւն մը ազգային ազատութեան աշխատող մարմիններու միջեւ. սուտի ժողովը բուէարկեց յեղափոխական մարմիններու եւ մասնաւոր:

բազմաթիվ Գաղականական կուսակցութեան հետ միաբանութեան սկզբունքը:

Նորընտիր վարչութիւնը երբ պաշտօնը ստանձնեց սկսաւ գործադրել կէտադրեալ նպատակին հասնելու միջոցները: Նախ եւ առաջ 1896 նոյեմբեր 17 թուակիր շրջաբերականով իր Մասնաճիւղերուն հետեւեալ բացորոշ հրահանգները տուաւ.

«Ե. — Այս ուղղութեան մէջ բնականաբար ձեր զբաղմունքը մէկ պարտականութիւնը պիտի ըլլայ յեղափոխական զանազան մարմիններուն հետ սիրով ըլլալ: Այս պարտական էր որ յեղափոխական ուրիշ կուսակցութիւնները չը խրաշեցնէր, այլ զանոնք սիրաշահէր եւ մեր ընդհանուր ուղղութեան ոգին ներշնչէր անոնց ալ: Ուստի ջանացէ՛ք որ համերաշխութիւն հաստատէք յեղափոխական լուրջ մարմիններու, մասնաւորապէս Գաղական «ցականներու հետ: Եթէ ասոնք ձեզի հակառակօր իսկ ըլլան դուր անոնց զրգուելու աշխատեցէ՛ք համերաշխութեամբ ու բացօթեան կամաց կամաց համոզել զանոնք, ապա ինչպէ՛ք չը կայ թէ վերջ ի վերջոյ կը զբաղեն «ամէն անկողմ յեղափոխականները: Այս ընթացքով կա՛նք թէ կը վերադառնան յեղափոխական լուրջ կուսակցութիւններուն մօտաւոր ապագայի մը մէջ ի մի ձուլումը:»

Միեւնոյն ատեն Հնչակեան պաշտօնականութիւնը Գաղականական կուսակցութեան ընթացքը, արարքները, անցեալ կամ ներկայ գործունէութիւնը քննադատելէ զուրկ մնաց, միւս կողմէն ինչպէ՛ք յուշեցան պահուն ո՛ր է ի խորք ծանրի պատրուակ իսկ չհայեցողութիւնը պիտուի:

Հնչակեան կուսակցութիւնը իրաւունք ունէր սիրալիք պատասխան մը յուսալ երբ ինք, հայ Յեղափոխութեան անդամներէ զաւել, զրկախառնումի հրաւերներ կարգաց Գաղականական կուսակցութեան: «Դրօշակ» ի խմբագրութիւնը մեր նամակները անպատասխան թողուց: «Մարտ» ի 7րդ եւ 8րդ թիւերուն մէջ այդ ցաւալի պատմութեան մանրամասնութիւնները արդէն հրատարակած ըլլալով, կրկնութեան հարկ չի կայ:

* *

Իեան եւ Գաղականական կուսակցութիւններուն միջեւ համերաշխութիւն հաստատելու զապաւարը նոր չէ, ինչպէս եւ նոր չէ «Դրօշակ» ի խմբակին կողմէն Հնչակեան կուսակցութիւնը հիմնադրեալ կործանելու խորհուրդը, որ կը շարունակուի մինչեւ հիմա անսպաշուկ ուղղութեամբ եւ անյաշուկ կատարութեամբ: Եւ դառնանք անցեալին:

Կ. Պոլսոյ Հնչակեան վարչութիւնը 1893 ին երբ մտադրեց ունենոր պատկարգէն հարկ մը գանձել ի նպատակ ազգային դատին, Գաղականական վարչութեան ալ նման օրինակի վերաբերութիւն ունենալը իմացաւ: Նկատուելով թեան անելով երկու տարբեր մարմիններէ միեւնոյն անձերու պիտուին անպատեհութիւնները, Հնչակեան վարչութիւնը հրաւիրեց Գաղականական մարմինը հարկատուները մէջեւ իր բաժնի: Փոխադարձ հաւանութեամբ սրտաբանութեամբ երկու ցուցակ տարբեր տարբեր անուններու, մէկը՝ Հնչակեաններու, միւսը՝ Գաղականականներու համար, պայմանագրութեամբ որ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն իր ցուցակին մէջ նշանակուած անուններէն միայն զանձում պիտի ընէ: Քանի մը օր ետքը Հնչակեան հարկաւորները վարչութեան կը տեղեկացնեն թէ Գաղականականները արդէն զանձում ըրած են Հնչակեան ցուցակին անուններէն: Բացատրութիւն պահանջուելով պատասխան տալուց ետք թէ՛ «միւսները» չեն ուզած վերադառնալ պայմանագրութիւնը: Բայց փափականիաւ թիւնը — ուրիշ բացատրութեան պիտում: չընենք — չէ՛ր պարտաւորութիւն «միւսները» զոնէ նախապէս իմացնել այդ բեկանումը: Բարոյական. Այսպէս ահա համերաշխ գործունէութեան առաջին փորձը Պոլսոյ իսկ պարագայ կը հանէր Գաղականական կուսակցութեան տեղական Մասնաճիւղը:

* *

«Դրօշակ» ի 1893 թեւեմբեր 15 թիւին մէջ հրատարակուի սկսաւ հանրաժանօթ մասնիչ Մարտի հարցաքննութեան թարգմանութիւնը (իր թէ), այս առթիւ նոյն թիւը կը պարունակէր հետեւեալ ծանօթագրութիւնը:

«1890 թուականին յուլիս ամսոյ 15րդ օրը Կ. Պոլսոյ Գոմ—Գարուի ցոյցին մասնակցող ծանօթ գէմքեր «Ի վերջոյ ուղղակի կամ անուղղակի կերպիւ զարձան «մէկ մէկ փաստակար մասնիչներ. մենք ապագային այդ «անձնաւորութեանց գործերը ճշմարտապէս երեւան հանելու նպատակաւ ամենամեծ զոհողութիւններով յաճախեցինք: Եւ զորք ձեր ձեռք իւրաքանչիւր խոստովանութեան պաշտօնական թղթերը եւ կարգաւ թարգմանելով պահեցինք: Համ եւս ապագային, մենք առ այժմ հրատարակութեան «կը տանք այս տեղեկագիրը:»

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԷ

Աւելորդ է ըսել որ «Կ. Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէ»-ն ու «Դրօշակ» ի խմբագրութիւնը լիբ Գաղականութեան մըն էր որ այդ ծանօթագրութեամբ հայ ժողովրդին մէջ տարածել կ'ուզէին. 1890 ի ձեռքաւարտուողներուն հարցաքննութեան «տեղեկագիրները» ընաւ իրենց ձեռքը չէր անցած, ու չէր ալ կրնար երբեք անցնիլ, այն սքանչելի պատճառաւ որ այդ տեսակ տեղեկագիրները զոյու թիւն չէին ունեցած: Երկու հոգի միայն վատ գտնուած էին 1890 գէմքերուն մասնակցողներէն. Մամբրէ վարդապետ եւ Բօսթանի Արմենակ: Առաջինը՝ ձեռքաւարտուած Գործադիր եւ Խորհրդական մարմիններուն անդամները (բացի Մեքենայի Կիրճեանէն), ու միւսը՝ զարմանալի յանձնեց Տրապիզոնի Կեդրոնէն Պոլսոյ Համբարձում Պօյաճեանի խրկուած նամակները, Մուրաթ Մուրաթեան հասցէով: Պօյաճեան փախստական էր ու անոր եկած նամակները Մամբրէն կը ստանար: Արմենակ բանախն մէջ ախարանալով հոն լրտեսի գեր կատարեց, իբր յեղափոխական մը բանտարկեալներուն քով դուռեցաւ, ու անոնց բերէն զապահովներ ջանաց կորզել: Երկուքն ալ վերջէն սպաննուեցան: Ամբողջ Պոլսոյ գիտէր 1890ին ձեռքաւարտուողներէն ամէն մէկուն բանտարկութեան շարժումը: Ժամանակէ որ զրեթէ բոլոր բանտարկեալները 1893ին արդէն արձակուած ըլլալով, անցեալին ո՛ր է մուծ կէտ չէր մնացած: «Դրօշակ» ի հրատարակութիւնները զբարտաւորութիւններ էին, Կ. Պոլսոյ «Կեդրոնական Կոմիտէ» ին կողմէն խնամքով պատրաստուած: Դրաւարդար իրենց համար կեղծարարութեան առաջին փորձերէն շատ անյաշուկ գնաց:

Երբ «Դրօշակ» ի այդ 1893 թեւեմբեր 15 թիւը Պոլսոյ հասաւ, ահագին բերք մը բերաւ. կեղծարարութեան վրան շատ բաց մնացած էր: Որպէս զի խայտառակութիւնը աւելի մեծ չըլլայ, «Դրօշակ» ի խմբագրութիւնը պարտաւորուեցան, կատարութիւնը հոգիներուն մէջ գաւին երեւան կըլնուն առթիւ, այլեւս չշարունակել այդ կեղծ տեղեկագիրն հրատարակութիւնը, թէ եւ ներքեւը գրուած էր «շարունակել»: Արդ՝ Մամբրէն անանկ մատնիչ մը եղած էր որ ամէն մարդ գիտէր անոր բրած յայտանութիւնները. կեղծարար խմբակին պետը, Մեքենայի Կիրճեան (Հրանդ) մասնակցած էր յեղափոխական ժողովներուն, բաւական զապահովներու տեղեկ էր, միւսը՝ զարմանալի Մամբրէն մտերիմ ու որտակեց մնացած էր մինչեւ անոր ստատկուելը: Եւ սակայն այս բոլոր առաւելութիւնները վայելելով հանդերձ Մեքենայի Կիրճեան եւ իր գաւախիցը Յովհաննէս Խալիֆեան (հիմա Ամբրէիկ, Վահանեան) չէին յաջողած իրենց խաղախաղութեանը մէջ. ինչպէս պիտի կրնային յաջողիլ անմեղներու զբարտաւորութեան մէջ: Ուստի խոհեմութիւն համարեցին խայտառակարար եւ թաշուղ, բաւական համարելով այդ հրատարակութեամբ մտքերը պղտորելու համար յուսացած յաջողութիւններն, եւ ջանալով ձեռքի տակ վատարար զբարտաւորութիւններ տարածել:

* *

Այս պատճառներով երկու նպատակով եղաւ. նախ շարաշահութիւն կայ գործին մէջ: «Կ. Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէ»-ն կը յայտարարէր թէ «ամենամեծ զոհողութիւններն երբ ու յաջողած են» ձեռք բերել «խոստովանութեան պաշտօնական թղթերը». եւ զորովհետեւ ասանկ թուղթեր բնաւ զոյու չեն ունեցած հետեւաբար եւ այդ ամենամեծ զոհողութիւններն ալ չէին կրնար կատարուած բոլոր: Գաղականական կուսակցութեան վերաբերեալ ներքին խնդիր մըն է փնտռել թէ այդ ամենամեծ զոհողութիւններն Կիրճեան Մեքենայի եւ իր մեղսակիցներուն կողմէն մէջ ինչպէս հանդուստացած են: Այդ կեղծարարութեան նպատակներէն մէկը զրամական կարգ մը հաշիւներու վրայ սպունդ քսելու ինչպէս էր. ինչպէս որ օր մըն ալ «Եւան զիս խաբեց» աւանդութեան զիմում պիտի ըլլար, ուրիշ գոգութեան մը առթիւ: Կ'ենթադրենք թէ զոնէ Վահանայի Գաղականականները կեղծարար Մեքենայի Կիրճեանի բարոյականին վրայ որոշ գաղափար մը կազմած են, իրենց փորձառութեամբն ալ:

Սուղակի Գաղականական կուսակցութեան վերաբերեալ այս ներքին աղտոտութեան վրայ աւելի չծանրանալով անցնինք «Կ. Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէ» ի եւ «Դրօշակ» ի խմբագրութեան բարձրագոյն նպատակին:

«Դրօշակ» ի ազգային ոճրագործութեան ներքին շարժումը ըմբռնելու համար հայ ժողովուրդը այս ամպագած օրերուն մէջ պէտք է յիշէ 1893 թուաշուր արեգնաւեւ օրերը: Հայաստանի վերածնութեան յոյսը ալ հաստատեց մը եղած էր: Պետութիւնները մեզի պաշտպան, ժողովրդական պատրիարք մը ու ժողովրդական կեդրոնական վարչութիւն մը ազգային իրաւունքներու քաջարի խոյան, խանդավառ՝ հայ ազգը, դողահար՝ սուլթանը. ու ամէն հայու սրտի մէջ անուն մը դրոշմուած, «Հնչակեան կուսակցութիւն», որուն ծառայութիւններուն արդիւնքն էր այս սքանչելի կացութիւնը: Ժողովրդականութեան գաղափարակէն հասած էր «Հնչակեան» անունը: Այդ միջոցին էր որ Թիֆլիսի եւ Կոնստանդնուպոլսոյ խրկուած էր Խալիֆեան՝ օճի սողոսկումներով Հնչակեան կուսակցութեան կրօնիկն խածնելու, զայն սրաւն թուանաւորելու յանձնարարութեամբ:

Հնչակեաններն էին 1890 յուլիս 15 թ «նշանաւոր ցոյցը» կատարողները. եւ հիմա անոնցմէ շատը նորէն կոռի պատնէշին վրայ կանգնած նորանոր զինակիցներով ճակատամարտ կը մղէին թիւրքին դէմ: «Դրօշակ» ի սըրբազան պարտականութիւնը համարեց հայ պատեւազմուդներուն ետեւէն գնալ արձակել, եւ ջանալ պատնէշին վար զաւորացնել զանոնք: Կիրճեան, Խալիֆեան եւ «Դրօշակ» ի բոլոր խմբակը, ամէն վատերու պէս կռնակէ միայն հարուածել պիտեն. «Հնչակեան կուսակցութիւն, հայ ժողովուրդ, ձեր առաջնորդները մասնիչներ եղած են, դաւաճաններ եղած են» սկսան փափալ, եւ հրատարակեցին այդ զազրելի զբարտաւորութիւնները որ բնաւ բան մը չէին ըսեր, բայց ամէն բան կրնային խառնակել: Սակայն երբ այդ թիւ 13 «Դրօշակ» ի Պոլսոյ հասաւ, արդէն սեպտեմբեր 18 թիւը շեփորը կը հնչէր. ու կեղծարար—զբարաւիչները յուսահատ մոլեգնութեամբ իրենց գաղափարն մազձը թափեցին «Թուրքիկներու» մէջ զոր էն հայտաւ հաղթ անգամ պիտի ամհար ստորագրել:

Առ այժմ առանց ո՛ր է խորհրդածութեան, պարզապէս այս անցեալը կը յիշեցնենք նախ՝ Գաղականական կուսակցութեան մէջ գաղափար ճշմարտապէս հայրենասէր, ազնուահոգի յեղափոխականներու. թո՛ղ իրենք քննեն եւ դատեն այս եղեւնագործութիւնները որոնք կրնան զաղափար մը ապ թէ մութին մէջ արդեօք ինչ գաւալ չեն գործել կը թողունք անուն մը զորովս ճակատար այն ապիւրաններուն որոնց քով Կայէնը սուրբ մը կրնայ համարուել: Կայէնը անմեղ եղբայր մը մեղացունելութեամբ միայն, ասոնք ամբողջ անմեղ եղբայրակցութիւն մը կ'ուզեն ըստպանել բարոյապէս:

Թիւրք կառավարութիւնը երբ կը բռնէ հայ յեղափոխականները, կը բանտարկէ զանոնք, կը ամսնէ, կը սպաննէ: Ձընտան, շարչարանք, կախաղան, չեն ընկճեր աղաւտսիրութեան ոգին, այլ աւելի կ'ամբարնդեն ժողովրդին սիրան ու միտքը: Բայց երբ կը յայտնուի թէ յեղափոխական պարագլուխ մը մասնիչ եղած է, ցնցումը ստուտիկ կ'ըլլայ, լքումը կը սկսի. ու բարոյական հիւանդութիւն մըն է որ կը ճարակի: Ազատութեան վտանգը այդ ախաւն է: Անողոր ըլլանք մասնիչներուն համար, բայց անողոր ըլլանք նաեւ անոնց որոնք իրենց անձնական գրծունէ շահերուն համար անմեղներ կը զբարտաւորեն եւ այսպէս ազգին ոգին թուլացնելու կ'աշխատեն: «Դրօշակ» ի

